XALQARO SHARTNOMALARNING MILLIY QONUNCHILIKKA IMPLEMENTATSIYASI: MONISTIK VA DUALISTIK YONDASHUVLAR

Shonazarova Hulkaroy Bunyod qizi
Vebster universiteti Xalqaro huquq fakulteti 1-kurs talabasi
Toshkent, O‘zbekiston

Annotatsiya: *Maqolada xalqaro huquq va milliy huquq o‘rtasidagi munosabatni tushuntiruvchi monistik va dualistik nazariyalar, ularning AQSh, Germaniya, Niderlandiya va Buyuk Britaniya amaliyotidagi ko‘rinishlari tahlil qilingan. Shartnomalar huquqi to‘g‘risidagi Vena konvensiyasining tegishli qoidalari asosida xalqaro majburiyatlarni bajarish tamoyillari ko‘rib chiqilgan hamda O‘zbekiston qonunchiligida xalqaro shartnomalarning o‘rni haqida xulosalar berilgan.*

Kalit so‘zlar: *xalqaro shartnoma, implementatsiya, monizm, dualizm, Vena konvensiyasi, pacta sunt servanda, milliy qonunchilik.*

Bugungi globallashuv sharoitida davlatlar inson huquqlari, savdo, ekologiya, xavfsizlik va boshqa sohalarda yuzlab xalqaro shartnomalarda ishtirok etadi. Ammo davlatning xalqaro maydonda majburiyat olishi bu majburiyatning uning hududida avtomatik ravishda bajarilishini anglatmaydi. Xalqaro shartnoma qoidasi fuqaro, sud va davlat organlari uchun qanday qilib real amal qiluvchi normaga aylanadi? Bu savol xalqaro huquqdagi implementatsiya muammosi deb ataladi va u xalqaro huquq bilan milliy huquq o‘rtasidagi munosabatni tushunishga bog‘liq.

Xalqaro huquq fanida bu munosabat haqida ikki asosiy nazariya mavjud. Dualistik nazariyaning asoschisi nemis huquqshunosi G.Tripel hisoblanadi. Uning 1899-yilda nashr etilgan asarida ilgari surilgan qarashga ko‘ra, xalqaro huquq va milliy huquq ikki alohida huquqiy tizimdir: ular turli subyektlarni (davlatlar va jismoniy shaxslarni), turli munosabatlarni tartibga soladi va turli manbalarga ega. Shu sababli xalqaro shartnoma milliy huquqda amal qilishi uchun u maxsus milliy akt, ya’ni qonun orqali milliy huquqqa “o‘tkazilishi”, ya’ni transformatsiya qilinishi kerak.

Monistik nazariyaning eng mashhur namoyandasi avstriyalik huquqshunos H.Kelzen bo‘lib, uning fikricha, xalqaro huquq va milliy huquq yagona huquqiy tizimni tashkil etadi. Bu yondashuvga ko‘ra, davlat tomonidan ratifikatsiya qilingan xalqaro shartnoma qo‘shimcha qonun qabul qilinmasdan milliy huquqning tarkibiy qismiga aylanadi. Monizm doirasida yana bir muhim savol tug‘iladi: ziddiyat bo‘lgan holda qaysi biri ustun, xalqaro shartnomami yoki milliy qonunmi?

Amaliyotda deyarli hech bir davlat bu nazariyalardan birini sof holda qo‘llamaydi, ammo ularning ta’siri aniq sezilib turadi. Buyuk Britaniya dualistik yondashuvning klassik namunasidir. Unda xalqaro shartnoma parlament qonuni bilan milliy huquqqa kiritilmaguncha sudlarda bevosita qo‘llanilmaydi. Masalan, Inson huquqlari bo‘yicha Yevropa konvensiyasi Buyuk Britaniya uchun 1950-yillardan majburiy bo‘lsa-da, uning

qoidalari ingliz sudlarida bevosita qo‘llanilishi uchun 1998-yilda Inson huquqlari to‘g‘risidagi qonun qabul qilinishi kerak bo‘ldi.

Niderlandiya esa monistik yondashuvga yaqin. Niderlandiya Konstitutsiyasiga ko‘ra, hamma uchun majburiy bo‘lgan xalqaro shartnoma qoidalari milliy qonunlardan ustun turadi va milliy qonun ularga zid bo‘lsa, qo‘llanilmaydi. Germaniya aralash modelni qo‘llaydi: Asosiy qonunning 25-moddasiga ko‘ra, xalqaro huquqning umumiy qoidalari federal huquqning tarkibiy qismi bo‘lib, qonunlardan ustun turadi, xalqaro shartnomalar esa federal qonun orqali tasdiqlanadi va shu qonun darajasida amal qiladi.

AQSh Konstitutsiyasining VI moddasiga ko‘ra, xalqaro shartnomalar mamlakatning “oliy qonuni” hisoblanadi. Ammo AQSh sudlari amaliyotida o‘z-o‘zidan ijro etiluvchi va ijro etilmaydigan shartnomalar farqlanadi. Birinchisi sudlarda bevosita qo‘llaniladi, ikkinchisi esa Kongress tomonidan maxsus qonun qabul qilinishini talab qiladi. AQSh Oliy sudining 2008-yilgi Medellin Texasga qarshi ishi bu farqning amaliy ahamiyatini yaqqol ko‘rsatdi: sud Xalqaro sud qarorining o‘zi Kongress qonunisiz AQSh shtatlari sudlari uchun bevosita majburiy emasligini e’tirof etdi.

Qaysi model tanlanishidan qat’i nazar, xalqaro huquq nuqtayi nazaridan bitta qoida o‘zgarmasdir. 1969-yilgi Shartnomalar huquqi to‘g‘risidagi Vena konvensiyasining 26-moddasi “pacta sunt servanda” tamoyilini mustahkamlaydi: har bir amaldagi shartnoma uning ishtirokchilari uchun majburiydir va ular tomonidan vijdonan bajarilishi kerak. Konvensiyaning 27-moddasiga ko‘ra esa, ishtirokchi davlat shartnomani bajarmaganligini oqlash uchun o‘zining ichki huquqi qoidalariga tayana olmaydi. Demak, implementatsiya usuli davlatning ichki ishi bo‘lsa-da, natija, ya’ni xalqaro majburiyatning haqiqiy bajarilishi majburiydir.

O‘zbekiston qonunchiligida xalqaro shartnomalarning o‘rni bir necha darajada belgilangan. Yangi tahrirdagi Konstitutsiyada xalqaro huquqning umume’tirof etilgan normalariga alohida e’tibor qaratilgan, xalqaro shartnomalarni tuzish, bajarish va bekor qilish tartibi esa maxsus qonun bilan tartibga solinadi. Bundan tashqari, ko‘plab milliy qonunlarning yakunida “Agar O‘zbekiston Respublikasining xalqaro shartnomasida ushbu qonunda nazarda tutilganidan boshqacha qoidalar belgilangan bo‘lsa, xalqaro shartnoma qoidalari qo‘llaniladi” mazmunidagi norma mavjud. Bu qoida, mohiyatan, monistik yondashuv elementi bo‘lib, ziddiyat holatida xalqaro shartnomaga ustunlik beradi.

Shunga qaramay, implementatsiyaning amaliy samaradorligi faqat qonun matniga emas, balki sudlar va davlat organlarining amaliyotiga ham bog‘liq. Bizning fikrimizcha, bu sohada quyidagi yo‘nalishlar muhim ahamiyatga ega: 1) sudyalar va huquqni muhofaza qiluvchi organ xodimlarining xalqaro huquq bo‘yicha bilimini oshirish; 2) O‘zbekiston ishtirokchi bo‘lgan xalqaro shartnomalarning sifatli rasmiy tarjimalarini ommaga ochiq qilish; 3) sud qarorlarida xalqaro shartnoma qoidalariga havola qilish amaliyotini kengaytirish; 4) xalqaro shartnomalarning o‘z-o‘zidan ijro etiluvchi va qo‘shimcha qonun talab qiladigan qoidalarini farqlash mezonlarini ilmiy jihatdan ishlab chiqish.

Xulosa qilib aytganda, monistik va dualistik nazariyalar xalqaro huquq va milliy huquq o‘rtasidagi munosabatni tushunish uchun muhim nazariy asos bo‘lib xizmat qiladi. Xorijiy

tajriba shuni ko‘rsatadiki, implementatsiyaning samaradorligi tanlangan modeldan ko‘ra ko‘proq uning amaliyotda izchil qo‘llanishiga bog‘liq. O‘zbekistonning xalqaro hamjamiyatga integratsiyalashuvi sharoitida xalqaro shartnomalarni milliy huquq tizimida samarali amalga oshirish huquqiy davlat qurishning muhim shartlaridan biridir.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO‘YXATI:

1. O‘zbekiston Respublikasining Konstitutsiyasi. – Toshkent, 2023 // https://lex.uz
2. O‘zbekiston Respublikasining “O‘zbekiston Respublikasining xalqaro shartnomalari to‘g‘risida”gi Qonuni // https://lex.uz
3. Shartnomalar huquqi to‘g‘risidagi Vena konvensiyasi, 1969-yil 23-may.
4. Crawford J. Brownlie’s Principles of Public International Law. – 9th ed. – Oxford: Oxford University Press, 2019.
5. Kelsen H. Principles of International Law. – New York: Rinehart, 1952.
6. Shaw M.N. International Law. – 9th ed. – Cambridge: Cambridge University Press, 2021.
7. Triepel H. Völkerrecht und Landesrecht. – Leipzig: C.L. Hirschfeld, 1899.
8. Medellín v. Texas, 552 U.S. 491 (2008).

Global Science Publication